

KATAJUN AMIRPUR • Humeyni

KATAJUN AMIRPUR 1971'de İranlı bir baba ve Alman bir annenin çocuğu olarak doğdu. Bonn ve Tahran üniversitelerinde siyaset bilimi ve ilahiyat öğrenimi gördü. Almanya'da Köln Üniversitesi'nde İslâm bilimleri profesörü.

Khoemini. Der Revolutionär des Islams
© 2021 Verlag C.H. Beck oHG, München

İletişim Yayınları 3330 • Biyografi Dizisi 40
ISBN-13: 978-975-05-3443-7
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Tamil Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Begüm Hazar Keleş
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsni Abbas
DÜZELTİ Yağmur Yıldırımay
DİZİN Berkay Üzüm, Mehmet Atala

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KATAJUN AMİRPUR

Humeyni

Bir İslâm Devrimcisi

Khomeini
Der Revolutionär des Islams

ÇEVİREN *Dilek Çınar*

ÇEVİRMENİN NOTU: Bu kitabın çevirisinin farklı aşamalarında kendilerine her danıştığım da yardımlarını esirgemeyen ve her daim yanımda olan dostlarım ve meslektaşlarım Betül Bretschneider, Zuhâl Emek, Maral Jefroudi, Turgay Kurultay, Çağlar Tanyeri ve Erinç Yeldan'a, ayrıca bütün bu süreç boyunca beni ısrarla cesaretlendiren Tanıl Bora'ya candan teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Giriş	9
--------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

Çocukluk ve Gençlik (1902-1918)	13
Neyşabur-Kintur-Humeyn: Aile.....	13
İçtihat: Hüküm çıkarma yöntemi.....	16
Baba: Âlim ve halkın savunucusu.....	19
Anayasa: İktidar ve ilerlemenin sırrı.....	20
Güçlü kadınların kanatları altında.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

Şiizmin Pençesinde: İlk Sosyalizasyon (1918-1922)	29
Halef kavgası: Şia'nın oluşumu.....	29
Matem ayinleri: Kerbela trajedisi için günah çıkarma.....	34
Zorunlu ders olarak Şii dogması.....	37
Müçtehitten Büyük Ayetullah'a.....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tahsil Yılları ve Kum'da Hocalık Dönemi (1922-1963)	47
Rol modeli Hairi Yazdi.....	47
Geçmişe bir bakış.....	50

<i>Havzalar: Eğitim kurumları ve dindarlığın vücut bulduğu yerler</i>	51
Erken hocalık dönemi ve ilk siyasi inceleme yazısı.....	59
Siyasi müdahaleye karşı suskuncu gelenek.....	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Rakip Şii Sistemleri	67
Hükümdar ile ulema arasında iktidar çekişmesi.....	67
Humeyni'nin Burucerdî'den kopuşu.....	71
Kuran'a geri dönüş: Modern bir İslâm'ın gelişimi.....	76
İran'da sosyal eleştirinin lügatçesi: Al-i Ahmed'in <i>Garpzedeler</i> 'i.....	80

BEŞİNCİ BÖLÜM

Din Âliminin İktidarı	85
Din âlimine itaat edilmeli mi?.....	85
Meşrutiyet hareketinin destekleyicileri.....	89
Modernliğe ayak uydurma, ama demokrasi olmadan.....	94

ALTINCI BÖLÜM

Humeyni ve Şah (1961-1964)	101
Ulemanın halefiyet sorunu ve Şah'ın üçkâğıtları.....	101
Humeyni siyasi sahneye çıkıyor.....	103
Beyaz Devrim ve çatışmanın kızışması.....	108
Haziran 1963 ayaklanması.....	115

YEDİNCİ BÖLÜM

Türkiye'de ve Irak'ta Sürgün (1964-1978)	121
Türkiye'ye sürülme.....	121
Irak: Sezgi dolu bir ikamet.....	126
Kendi kültürel köklerine geri dönüş.....	131
Ali Şeriatî: Demokratik hükümet yerine imamet idaresi.....	134

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Humeyni'nin İslâm Devleti Hakkındaki Ders Takrirleri	141
Anti-emperyalist bir savaş manifestosu.....	141
Bir yönerge olarak Kuran.....	145
"İslâm hukuku âliminin iktidarı".....	149
Zihinsel zıttı: Ebü'l-Kasım Hoyi.....	154

DOKUZUNCU BÖLÜM

Nakavt Aşamasında Bir Hükümdar (1971-1979)

İran monarşisinin 2500. yıl kutlaması.....	159
İsraf, yolsuzluk, enflasyon: Şah'ın son yılları.....	162
Humeyni ve Halkın Mücahitleri.....	166
Bir despotun çaresiz eylemleri.....	169
Paris'te bekleme vaziyetinde.....	174

ONUNCU BÖLÜM

Yeni Anayasa:

Demokratik Bir Dönüm Noktası?	181
İran'a geri dönüş ve demokrasiye yüz çevirme.....	181
"Çünkü İslâm'ın temeli itaattir; özgürlük değil".....	186
Şeriatmedari: İslâm'ın hizasında bir demokrasi.....	190
Dinî azınlıklara yönelik tavır.....	194

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Humeyni Dönemi (1979-1989)	203
İktidar kavgası ve rejimin konsolidasyonu.....	203
Favori halifeyken, persona non grata olmak: Muntazeri.....	209
Edebi hesaplaşma.....	215
Üçlü bir heyet karar veriyor.....	219

ON İKİNCİ BÖLÜM

Humeyni'nin Ölümünden Sonra "Din Âliminin İktidarı"

.....	225
Kontrol edilemeyen bir devlet cenaze töreni.....	225
Mutlak yönetim yetkisi sadece Allah'ındır.....	228
Misbah Yazdi: "Fakih yanılmaz İmam'ın temsilcisidir".....	233

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Humeyni'nin Değişen Kadın Algısı	245
Erkekler kamusal alana, kadınlar özel alana.....	245
Evlilik dinî bir görevdir.....	250
"Fatıma Fatıma'dır".....	255
Devrimci İslâm'ın bir sembolü olarak tesettür.....	258

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Humeyni ve Batı: Felsefi Reddediş ve Pragmatik İşbirliği	265
Ekonomik sömürü ve kültürel istila.....	265
“Her kim bize saygı gösterirse, o bizim dostumuzdur”	270

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Devrimcinin Diğer Yüzü: Felsefe, Şiir Sanatı ve Mistik	277
Allah ile mistik bir birlik.....	277
Humeyni'nin görsel dili	279

SONSÖZ

Humeyni'nin Torunları	287
<i>ZAMAN ÇİZELGESİ</i>	293
<i>SÖZLÜK</i>	297
<i>KAYNAKÇA</i>	306
<i>DİZİN</i>	314

Giriş

Kendini “Kralların Kralı” olarak adlandıran Muhammed Rıza Pehlevi’nin kısa süre sonra “Mollaların Mollası” olarak adlandırılacak olan Ayetullah Humeyni tarafından tavuskuşu tahtından indirilmesini dünya şaşkınlık içinde izlemişti. Amerika Birleşik Devletleri’nin silahlandığı İran İmparatorluğu 1960 ve 1970 yıllarında İslâm dünyasının en istikrarlı rejimi olarak algılanıyordu. 1978 devriminin arifesinde –gelişmeleri dışarıdan izleyen birçok kişiyi şaşırtan bir şekilde– halk, Batı’da hemen hiç tanınmayan Ayetullah Ruhullah Musevi’yi devrimin lideri seçmişti; ABD Başkanı Jimmy Carter ise İran Şahı’nı “körfezdeki jandarma” diye nitelendiriyordu.

Devrime yönelik beklentilerin çoğu hayal kırıklığı ile sonuçlandı. İran halkı bu nedenle Humeyni’ye karşı bugün hâlâ ikircikli duygular besliyor. Çoğu kişi için o bir bilmece olarak kaldı. On beş yıllık sürgünün ardından tekrar vatanına geri döndüğünde hiçbir şey hissetmemişti – en azından bir gazeteciye duygularını bu şekilde tasvir etmişti. Benzer bir şekilde, en büyük oğlu aniden vefat ettiğinde duygusuz bir tutum içindedir: “Hepimiz geçiciyiz. Allah verdi onu bize ve şimdi de aldı. Burada ağlamak için bir neden yok,” dediği aktarılır. “Hadi bakalım beyler, şimdi tekrar işimize geri dönüyoruz” (Nirumand, 1989, s. 159).

Humeyni iktidarı ele geçirmeyi ve geri kalan herkesi devre dışı bırakmayı bilen bir kişilikti. Ancak iktidarını hiçbir zaman kişisel ekonomik çıkarları için kullanmadı. Devrim sayesinde önemli pozisyonlara erişen birçok kişinin aksine, ölene dek yaşamını bir zahit olarak sürdürdü. Ve en önemli siyasi çabası için, yani İran'ın bağımsızlığı adına büyük fedakârlıklar yapmaya hazırdı. Ancak bunu herkesten de bekliyordu. Boyunlarında onları cennete götürecek birer anahtar taşıyan çocuklar Irak'ta mayın tarlalarına yollanırken, "İslâm'ın ağacı gençliğin kanyıyla yeşerir," diyordu. Anlamsız bir ölüme kurban gidenler bir tek onlar değildi. Binlerce kişi İran hapishanelerinde katledildi; İslâm düşmanları olarak, Allah düşmanları olarak, İran'ın düşmanları olarak, düşmanlar olarak – ama neyin düşmanlarıydılar ki? Çoğu kişi ülkeyi terk etti veya duygusal bir sürgüne hapsetti kendini; onlar hem kendilerine hem de devrime ihanet edildiğini düşünüyorlardı. Aynı zamanda Humeyni'nin 3 Haziran 1989'daki vefatının yasını tutan milyonlarca İranlı için o bir kurtarıcı, aydınlatıcı bir ilham kaynağı ve şifa getirendi.

Batı kamuoyunda Humeyni'nin kişiliğine yönelik yeterince bilgi yok. Siyasi mirasları açısından benzer tartışmalar yaşanmış başka figürlerle karşılaştırıldığında –örneğin Lenin, Mao, Castro ve Che Guevara– Humeyni hakkında yapılmış az sayıda araştırma var. Bu şaşırtıcı bir durum, çünkü İran medyada bitmek bilmeyen bir konu. Ancak Humeyni bir biyografisinin yazılmasını istememiş; kendisi de yazmamış ve yakın çevresinden de kendisi hakkında çok az özel bilgi edinilebiliyor. Yakın arkadaşı ve uzun seneler birlikte mücadele içinde olduğu, Paris'te Humeyni'nin yakın çevresine dahil olmuş Sadık Tabatabai'nin (1934-2015) anılarında Humeyni'nin kesinlikle modayı önemsediyiğini yazıyor olması bile çarpıcı bir kişisel bilgi. Çorapları ile kaftanının uyumlu olmasına dikkat eder ve kaliteli parfüm kullanmayı da severmiş.

Çoğu kişi için yeni olan ise muhtemelen Humeyni'nin hem bir devrimci hem de klasik bir din âlimi olmasının haricinde –ki bu iki özellik bile birbiriyle pek uyumlu değil– ayrıca İslâm mistisizmi alanındaki yetkinliği ve mistik aşk şiirleri yazıyor ol-

ması. Ne kendisinin siyasi karşıtları ne de klasik tarzdaki Fars şiirini eleştirenler Humeyni'nin şiirlerinin büyük bir ustalıkla yazılmış olduğunu yadsıyorlar. Bu şiirlerin şaraptan, kadından ve şarkı söylemekten bahsetmesi ise yalnızca Batılı okuyucular için kafa karıştırıcı değil.

Bu biyografinin amacı, Humeyni'nin oldukça karmaşık bir figür olduğu gerçeğini yansıtmak. Bu nedenle önce İran devlet kurucusunun hayatı kronolojik bir biçimde tasvir ediliyor. Kendisinde iz bırakmış ve daha sonraki bakış açısını da şekillendirmiş olan etkiler özellikle mercek altına alınıyor. Hangi koşulların kendisinin gelişimini ve sosyalizasyonunu belirlemiş olduğunu anlatabilmek için detaylı açıklamalar yapmamız gerekiyor. Buna Şiiliğe özgün konular da dahil; örneğin ulemanın eğitim süreci, bu eğitimin finansmanı veya Humeyni'nin gelişim süreci ve düşünce dünyasının oluşumunda etkili olmuş Şia'nın tarihi. Humeyni'nin bugün hâlâ İslâm Cumhuriyeti üzerinde etkisi olan ve iz bırakmış fikirleri ve tezleri özellikle vurgulanıyor bu biyografide. Bu nedenle İran hükümet sisteminin temelini teşkil eden din âliminin yönetim yetkisi konusu, yani *velayet-i fakih* fikrinin oluşumu, anlamı ve gelişimi detaylı bir şekilde anlatılıyor.

Humeyni'nin kadınlar ve Batı dünyası konusundaki görüşlerini bu kitabın iki farklı bölümünde ele alıyorum; bu iki konu İslâm Cumhuriyeti'nin ideolojisini bugün hâlâ ciddi şekilde belirliyor – Humeyni'nin haleflerinin mücadele etmek zorunda oldukları bir miras burada söz konusu olan. Son bölüm ise birkaç örnekle Humeyni'nin şiirselliği konusunda bir izlenim vermeye çalışıyor ki bu kendisinin çok katmanlı kişiliğinin en ilginç boyutlarından biri.

Kitapta Farsça sözcükler bağlamında anadili Almanca olan kişilerin tercih edeceği şekilde kelimelerin mümkün olduğunca sözel telaffuzunu karşılamaya yönelik çeviriyazı yöntemi kullanılıyor. Bu, Farsça konuşan İranlılar tarafından kullanılan Arapça kelimeler için de geçerli. Duden sözlüğünde var olan tüm Arapça kelimeler, Almancaya uyarlanmış şekliyle yazılıyor